

ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА МІЖ ДВОМА ТОТАЛІТАРНИМИ РЕЖИМАМИ У 1939–1945 рр.

Партика Марія,

студентка III-го року навчання
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
e-mail: mariapartika37@gmail.com

Науковий керівник: Баран Богдан,

асистент кафедри історії України, археології
та спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
e-mail: bohdan.baran@tnpu.edu.ua

Події вересня 1939 р. увійшли в історію як початок Другої світової війни – найбільш глобального збройного конфлікту ХХ ст. 1 вересня 1939 р., коли німецькі війська почали напад на Польщу, два найбільші політичні антагоністи Європи, а саме Гітлер та Сталін, уже поділили між собою ці землі на основі таємного пакту Молотова-Ріббентропа [8, с. 337].

Радянська армія увійшла до Львова 22 вересня 1939 р. і на час вторгнення Греко-католицька церква (далі – ГКЦ) в Галичині акумулювала в собі Львівську архієпархію і підпорядковані їй Станиславівську та Перемиську єпархії. На окупованих територіях налічувалось 2120 греко-католицьких парафій та майже 3,1 млн вірних [12, с.27-28]. Саме ці події вплинули на подальший розвиток екуменічних ідей митрополита Галицького Андрея Шептицького. Впродовж його діяльності простежується трансформація ранніх та пізніх поглядів на проблематику об'єднання Церков в єдину інституцію. Для нього було головним обов'язком «зробити все можливе, аби причинитися, бодай в деяких справах, до порозуміння між різними українськими віросповіданнями» [3, с.162].

На початку діяльності радянської окупаційної влади простежуються певні поступки в освіті, культурі, чим вони прагнули показово завоювати певну прихильність серед населення. Тривало це недовго. Одним із перших неприховано експансіоністських випадів уряду проти Церкви стало розпорядження про експропріацію церковних земель і скасування монастирів, прийняте в декларації та постановях Народними Зборами Західної України. Вони спробували обмежити роль традиційних церков як православної, так і греко-католицької у суспільному житті. [7, с. 9].

Митрополитом була скликана таємна нарада екзархів для розгляду майбутніх унійних задумів. З дозволу Папи Пія X 9 жовтня 1939 р. відбувся собор у Львові на якому Шептицький ініціював створення чотирьох екзархатів: екзархат Волині і Холмщини, очолюваний єпископом Миколою Чернецьким; екзархат Великої України на чолі з архієпископом Йосипом Сліпим; екзархат Білорусі (отець Антоній Неманцевич); екзархат Великої Росії і Сибіру (отець ігумен Климентій Шептицький) [2, с. 71]. Також митрополит Андрей звернувся до Папи Пія XII з наміром висвятити на єпископа і призначити коад'ютором⁹ митрополичого престолу о. Йосифа Сліпого [1, с. 89]. Така поспішність пояснювалась тим, що митрополит Андрей Шептицький передбачав свій можливий арешт. Такий прецедент мав місце 25 років тому, під час Першої світової війни, коли царське військо захопило Львів [12, с. 32].

ГКЦ дотримувалась позиції неприйняття комуністичної доктрини, адже вона прямо заперечувала віру в Бога і свободу віросповідання. Радянська влада вбачала в Церкві головного ворога і в їхньому розумінні національний духовний чинник, який виходив з національної Церкви, не мав можливості на будь-яке легальне існування [9, с. 44]. Використовуючи методи пропаганди, влада через пресу поширювала інсинуації щодо духівництва ГКЦ. У газеті Комуніст від 9 жовтня 1939 р. вказано: «Уніатське духовенство на чолі з митрополитом Шептицьким, як і в старовину, вірою і правдою служило польським поміщикам і буржуазії. Уніатські попи, звичайно, були в селах Західної України таємними агентами польської дефензиви (охранки)... З церковних амвонів безперервно лунав заклик оскаженілих попів до виступу проти СРСР. Попи діяли як найзавзятіші, найбільш віддані агенти контрреволюції на Західній Україні» [12, с. 29].

Почалась оперативна робота каральних органів, які спрямовували свої сили на представників духовенства та релігійного активу. Зі спогадів сестри Йосифи, ігумені Якторівського жіночого монастиря, ми бачимо, як совіти сплюндрували це місце. Олена Вітер згадувала: «...наш монастир був розгромлений Червоною армією...Радянські вояки, ввійшовши в монастир, скидали ікони, знущалися над святинями» [4, с. 92]. Окрема частина священників та монахів піддавалась арештам, депортаціям, частина покидала свої парафії та переїжджала в інші міста або на території, окуповані німцями. Одночасно з цим відбулись перші спроби радянських спецслужб схилити до співпраці деяких греко-католицьких священників, зокрема о. Гавриїла Костельника як прихильника візантійсько-православної течії для створення внутрішнього конфлікту в середині ГКЦ. У Галичині переходів не було [1, с. 89].

---

⁹ Обов'язки коад'ютора полягають у допомозі хворому єпископові, коли він не в змозі виконувати свої обов'язки. Він наділяється повнотою влади та є його наступником [11, с. 133].

Митрополит Шептицький у листі до Святого Престолу від 7 листопада 1941 р. писав: «Більшовицька займанщина, що тривала майже два роки, спричинила повну руїну нашого бідного і знедоленого народу. Число жертв, що їх вивезено, ув'язнено чи вбито, дуже велике. Тільки у моїй архієпархії їхнє число доходить до 200 000. У моїй єпархії було вбито або померло у в'язниці 12 священників, а в Перемиській близько – 20. Крім того, з моєї єпархії у Сибір вивезено 33 священників» [7, с. 28]. Відступаючи, радянські окупанти проводили жорстокі розправи з ув'язненими на всій території Галичини. Наприклад, у тернопільській тюрмі органи НКВС закатували священника, колишнього адміністратора Тернопільського деканату о. Йосифа Грицяя. Він був ув'язнений 28 грудня 1940 р. і в цей період був парохом в Чернихові. Після цього вони розіп'яли понівечене тіло на дверях тюремної камери [10, с. 81].

Після вторгнення німецьких військ у червні 1941 р. на територію Галичини були сподівання, що настав кінець радянському терору. Дехто порівнював їх з німцями зразка 1918 р. та покладав надії на відновлення незалежності Української держави. Нацисти ніколи не розглядали проекту незалежності, тому вони розділили завойовані території. Галичина увійшла до Генерального губернаторства, східні території України та частину Білорусі включили до райхскомісаріату «Україна», а землі від Чернігова на півночі до Сталіно та Луганська залишились під управлінням військового командування. Ця територія була надто близька до лінії фронту [8, с. 343–344].

Ставлення Адольфа Гітлера до Церкви мало свої особливості. До прикладу, він прямо ділився своїми переконаннями, що йому не подобається Католицька церква та називав її «школою песимізму», яка використовує страх перед пеклом, щоб тримати людей у покорі. Та головна причина його зневаги до інституту Церкви зосереджувалась в іншому. Священники завжди намагались зробити те, що суперечило його баченню нового світу та найбільше заперечувало закони природи: хотіли захищати слабших [5, с. 240–241]. Ідеологічною ціллю Гітлера було знищення нижчих рас. Мова йде не тільки про євреїв, а й про інші національності, які не підпадали під стандарт «арійської раси». Обидві ідеології – нацизму та комунізму, знищували здатність людини бути індивідом. Митрополит Шептицький та духовенство ГКЦ критикували нацистів за їхні злочини проти людської гідності та ліберальних свобод (свободи слова, релігії).

Один з найжахливіших епізодів періоду Другої світової війни є Голокост. Розстріли почались влітку 1941 р. в усіх містах України. Їх жертвами ставали євреї, українці та всі, кого нацисти вважали ворогами німецького народу. ГКЦ розвернула широку діяльність із порятунку людських життів. В Унівській лаврі монахи-студити переховували 150

єврейських дітей, а сам Андрей Шептицький урятував 17 євреїв, серед яких рабин Давид Кагане і двоє дітей львівського рабина Яскеля Левіна [1, с. 91]. Рабин Кагане у своїх спогадах писав про участь у врятуванні євреїв монахині Олени Вітер: «...священик Котів, виконуючи вказівки митрополита, збирав єврейських дітей по містах і селах та за допомогою ігумені Йосифи переправляв їх до монастирів і різних добродійних закладів студитського ордену. Ігуменя надавала перевагу особистій участі в порятунку дітей, дбаючи про їхню безпеку та розподіляючи їх між монастирями. Усі, хто в тому брав участь, піддавалися неймовірному ризику, але Йосифа діяла дуже рішуче, пояснюючи, що це обов'язок кожного християнина.» [6, с. 552]. Допомога тим, хто цього потребував, наражала рятувальників на смертельний ризик, адже духовний сан не гарантував жодної безпеки від нацистських окупантів.

Усьому світу відомо про Оскара Шиндлера та його діяльність у Кракові, але в той самий час за 326 км у Львові відбувались майже ідентичні події. Маловідомою є історія про о. Йоана Петерса, ієромонаха Студійського уставу, який був директором невеликого підприємства «Deutsche Schuhfabrik Solid» або ж взуттєвої фабрики життя Солід на вул. Трибунальській (сучасна вул. Шевська, 16) у Львові [6, с. 558]. У лютому 1942 р. у дистрикті «Галичина» було оголошено реєстрацію усіх ремісників єврейського походження. Щоб вижити, вони повинні були працювати. Давид Кагане згадував: «... єврейська громада розкололась на дві категорії: робітників і неробітників – «корисних», яких можна було взяти на роботу, і «некорисних», яких німецьких Райх навішував ярлик «антигромадських елементів». ...Поступово ті, хто виявився «некорисним», були ліквідовані» [11, с. 33]. За час німецької окупації діяльністю о. Петерса та монахів-студитів було врятовано понад 15 євреїв.

Висновки. Отже, обидва окупаційні режими хоч і ворогували між собою, але мали ціль яка їх об'єднувала – готовність убивати мільйони людей на шляху до встановлення свого панування. Квінтесенцією періоду Другої світової війни були терор, експансіонізм та смерть. Обидві ідеології нацизму та комунізму знищували здатність людини бути індивідом. Греко-католицька церква відстоювала свої принципи та усіма способами намагалась урятувати людські життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабинський А. Історія УГКЦ за 90 хвилин / Вид. 2-ге, доп. Львів: Видавництво «Свічадо», 2018. 160 с.
2. Басараб В., Вегеш М. Життя і помисли Митрополита Андрея Шептицького: Монографія. Ужгород: Видавництво УжНУ, 2003. 112 с.
3. Колодний А. Релігійне життя України в особах його діячів і дослідників. К.: Інтерсервіс, 2017. 740 с.
4. Країна жіночого роду / уклад. Кіпіані В.Т. Харків: Вид-во «Віват», 2021. 300 с.
5. Лоренс Р. Гітлер і Сталін. Тирани і Друга світова війна / пер. з англ. Катерина Діса. 5-те вид. К.: Лабораторія, 2023. 480 с.

6. Матковський І. Казимир граф Шептицький – отець Климентій: польський аристократ, український ієромонах, Екзарх Росії та Сибіру, Архимандрит Студитів, Праведник народів світу, блаженний Католицької Церкви: монографія. Львів, 2019. 664 с.
7. Нариси історії Української Греко-Католицької Церкви. В двох томах. Т. 1 / ред. М. Вегеш, Н. М. Концур-Карабінович, В. В. Марчук, М. М. Палінчак. Ужгород, 2022. 392 с.
8. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності / Сергій Плохій; пер. з англ. Романа Клочка. 2-ге вид. Харків: КСД, 2018. 469 с.
9. Пшеничиний Т. Становище Української греко-католицької церкви в 1939–1942 рр. у дослідженнях української наукової еміграції // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. 2015. Вип. 3. С. 43-46.
10. Реабілітовані історією. Тернопільська область. Книга шоста / Упор. О. Г. Бажан, П. З. Гуцал, Г. М. Маєвська. Тернопіль: ТОВ «Терно-граф», 2020. 672 с.
11. Скіра Ю. «Солід». Взуттєва фабрика життя. Львів: Човен, 2023. 224 с.
12. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950) / пер. з англ. Н. Кочан; за ред. О. Турія. Львів: Вид-во Укр. Католиц. Ун-ту, 2005. 265 с.